

Doğu Kaynaklarında Kritik-Analitik Düşünmenin Araştırılması: Klasik Hint Felsefesi ve Mantık Örnekleri

Murat Makaracı*

Mühendislik Fakültesi, Makine Mühendisliği Bölümü, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye

Özet

Analitik ve kritik düşünmenin Batı dünyasına ait olduğuna dair yaygın fakat yanlış bir algı mevcuttur. Batı öğretim sisteminde yer alan kitap ve ders materyallerinde kritik (eleştirel) ve analitik düşünmenin tarihçesinde batılı kaynaklardan başka referanslara yer verilmemektedir. Bu kaynaklar argüman tanımlama, diyagram oluşturma, geçerlilik, sağlamlık, doğruluk tabloları, temel önerme mantığı ve safsata gibi standart konuları öğretmektedir. Ancak, bu eleştirel düşünme kategorisindeki metinlerin çoğu, batı geleneğinin dışından malzeme için herhangi bir referans veya kaynaktan bahsetmemenin yanında bunları da öğretim müfredatına dâhil etmezler. Bunun doğal sonucu olarak, batı temelli bu sistemde yetişenlerde; Sokrates, Aristoteles, Bacon, Nietzsche, Dewey, Shaw, Paul, Elder gibi batılı düşünürlerin mantık ve eleştirel düşünmenin gelişimine katkıda bulunduğu, batılı olmayan hiçbir düşünürün ise bu konularda söyleyecek sözü olmadığı izlenimi doğacaktır. Batılı olmayan filozofların mantık ve kritik-analitik düşünmeyle ilgili konularda söyleyecek hiçbir şeyleri olmadığını doğru olmadığı ortadadır. Çünkü İslam (Arap, Türk, İran, Malay coğrafyalarında), Çin ve Japon medeniyeti gibi Batılı olmayan geleneklerden birçok sistematik ve ekol Kritik ve Analitik Düşünmeye katkı sunmaktadır. Bu çalışmada klasik Hint Felsefesi ve Mantığı incelenerek kadim Hint vesikalarından Nyāya-Sutra metinlerinde kritik ve analitik düşünmeyi içeren bilgilere ve örneklemelere yer verilmiştir. Böylelikle, Hint kaynakları özelinde Doğu medeniyetlerinin katkıları ispatlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kritik-Analitik Düşünme, Batı, Doğu, Klasik Hint Felsefesi, Mantık, Nyāya-Sutra

Doğu Kaynaklarında Kritik-Analitik Düşünmenin Araştırılması: Klasik Hint Felsefesi ve Mantık Örnekleri

Abstract

There is widespread perception that analytical and critical thinking belongs to Western World. There are no references other than western sources in the history of critical and analytical thinking in the books and course materials in the western education system. These resources teach standard topics such as argument definition, diagramming, validity, robustness, truth tables, basic logic, and fallacy. However, most of the texts in this category of critical thinking do not include any references or sources for material outside of the western tradition, nor do they include it in the teaching curriculum. As a natural consequence of this, those who grow up in this western-based system; the impression will arise that western thinkers such as Socrates, Aristotle, Bacon, Nietzsche, Dewey, Shaw, Paul, Elder have contributed to the development of logic and critical and analytical thinking, and that no non-western thinker has anything to say about these issues. Obviously, it is not true that non-Western philosophers have nothing to say about logic and critical-analytic thinking. Because many systematic and school approaches from non-Western traditions such as Islamic civilization (Arabic, Turkish, Iranian, Malay geography), and Chinese and Japanese civilizations as well contribute to critical and analytical thinking. In this study, classical Indian Philosophy and Logic were examined in Nyāya texts and examples including Critical and Analytical Thinking were presented. Thus, the contributions of Eastern civilization is proven in terms of Indian resources.

Keywords: Critical Analytical Thinking, West, East, Classical Indian Philosophy, Logic, Nyāya-Sutra

1. Giriş

Bütün kayda değer psiko-sosyo-eko-tekno-bilimsel gelişmelerin temelinde o zaman dilimi için geçerli olan doğru düşünme tekniklerinin ve sağlam muhakeme becerilerinin bulunduğunu ileri sürebiliriz. Tarihsel bir araştırma yapıldığında, yaygın bir kanaate göre Diyalektik Uslamlama ve Sorgulama biliminin kurucusu Sokrates (M.Ö. 469-399) [1] ve mantık-akıl yürütme biliminin kurucusu Aristoteles (M.Ö. 384-322) dir [2]. Kritik düşünmenin son yıllardaki önde gelen otoritelerinden Elder ve Paul'a göre [3] geçmişten günümüze iz bırakmış düşünürler:

- 2000 yıldan daha önce: Plato, Aristo, Aeschylus, Aristofanes
- 1200'ler: Thomas Aquinas, Dante
- 1300'ler: Boccaccio, Chaucer
- 1400'ler: Erasmus, Francis Bacon
- 1500'ler: Machiavelli, Cellini, Cervantès, Montaigne
- 1600'ler: John Milton, Pascal, John Dryden, John Locke, Joseph Addison
- 1700'ler: Thomas Paine, Thomas Jefferson, Adam Smith, Benjamin Franklin, Alexander Pope, Edmund Burke, Edward Gibbon, Samuel Johnson, Daniel Defoe, Goethe, Rousseau, William Blake
- 1800'ler: Jane Austen, George Elliot, Charles Dickens, Emile Zola, Balzac, Dostoyevski, Sigmund Freud, Karl Marx, Charles Darwin, John Henry Newman, Leo Tolstoy, the Brontes, Frank Norris, Thomas Hardy, Emile Durkheim, Edmond Rostand, Oscar Wilde
- 1900'ler: Ambrose Bierce, Gustavus Myers, H.L. Mencken, William Graham Sumner, W.H. Auden, Bertolt Brecht, Joseph Conrad, Max Weber, Aldous Huxley, Franz Kafka, Sinclair Lewis, Henry James, George Bernard Shaw, Jean-Paul Sartre, Virginia Woolf, William Appleman Williams, Arnold Toynbee, C. Wright Mills, Albert Camus, Willa Cather, Bertrand Russell, Karl Mannheim, Thomas Mann, Albert Einstein, Simone De Beauvoir, Winston Churchill, William J. Lederer, Vance Packard, Eric Hoffer, Erving Goffman, Philip Agee, John Steinbeck, Ludwig Wittgenstein, William Faulkner, Talcott Parsons, Jean Piaget, Lester Thurow, Robert Reich, Robert Heilbroner, Noam Chomsky, Jacques Barzun, Ralph Nader, Margaret Mead, Bronislaw Malinowski, Karl Popper, Robert Merton, Peter Berger, Milton Friedman, J. Bronowski, Peter Singer, Jane Goodall, ve Howard Zinn olarak verilmekte, Doğu dünyasına ait hakim/filozof/düşünürlere ait bir listeye ise atıfta bulunulmamaktadır. Bu yanılsama Batı kaynaklı Kritik/Analitik Düşünme kitaplarında da tekrarlanmaktadır [4].

Dünya Ekonomik Forumu (WEF) 2020 raporuna göre 2022 yılında en çok önem kazanan ilk 10 beceri arasında sırasıyla 1) Analitik Düşünme ve Yenilikçilik 5) Kritik Düşünme ve Analiz 6) Karmaşık Sorun Çözme 9) Mantık Yürütme, Sorun Çözme ve Düşünme yer almış, 2025 yılında

ise bu sıralama Analitik Düşünme ve Yenilikçilik ilk sırada yerini korurken Karmaşık Sorun Çözme 3ncü sıraya, Kritik Düşünme ve Analiz 4ncü sıraya çıkacağı öngörüsü yapılmıştır [5].

Kritik düşünme; eleştirel düşünebilmek (olumsuz anlamda değil ancak değerlendirme maksadıyla nesnel olabilmek), bir başka ifade ile tenkidi düşündürmektir. Bağcı'ya göre [6] "Tenkid kelimesi, Arapça'da 'ne-qa-de' (دقن) fiili para vb. şeylerin iyisini kötüsünden bilip ayırt/temyiz etmeye denir. İn-te-qa-de (دقنتنا) fiili bir şeyin kusurunu göstermek, ayıbını ortaya koymak demektir. Bir kelâmı tenkid etmek, içindeki kusurları ayıklayarak, sözdeki güzellikleri ortaya çıkartmak demektir. Tenkid edene münekkid denir. Tenkid kavramı Türkçe 'deki eleştiri kelimesiyle aynı anlamda olup iyiyi kötüden, sağlamı çürükten, doğruyu yanlıştan ayırmak, daha doğrusu kötü, çürük ve yanlış eleyerek ayıklamak demektir. Aynı zamanda tenkid, bir eser, kişi veya olay hakkında hüküm yürütme, iyi ve kötü taraflarını ortaya koyma anlamına da gelir [7]. Görüldüğü gibi tenkid, kusurlu (ayıplı) olan bir şeye müdahale edip, doğrusunun ve hatasız olanın ortaya çıkması yönünde bir düzeltme (tashih) çabasıdır. Dolayısıyla kelime günlük dilde olumsuz anlamının ağır basmasına rağmen, özünde olumlu bir mana taşımaktadır. Konu kaynak tenkidi olunca var olan bir eser veya kaynak hakkında hüküm vermek ve iyi ve kötü taraflarını ortaya koymak söz konusudur."

Analitik düşünme çözümlenmeli yani "*Tahlili Düşünme*" dir. En geniş anlamı ile bütünü parçalarına ayırarak, parçalar arasındaki ilişkiyi inceleyen ve benzerlik/benzeşmezlik sınıflarına göre gruplandırarak çıkarım yapmaya yarayan "inceleme" usulüdür. Makaracı kritik ve analitik düşünürlere ait eğilim ve becerileri incelemiş ve eğilimlerin ölçülmesi için bir ölçek sunmuştur [8].

Bu çalışmamız Kritik ve Analitik Düşünme hakkında aşağıdaki sorulara cevaplar aramaktadır:

- Kritik ve/veya Analitik Düşünme sadece BATI ya has mıdır?
- DOĞU kaynaklarında mevcut mudur?
- Örneğin: Hint Felsefesinde var mıdır?

Bazı tespitlerimiz şunlardır:

1. Batı öğretim sisteminde yer alan kitap ve ders materyallerinde kritik (eleştirel) ve analitik düşünmenin tarihçesinde batılı kaynaklardan başka referanslara yer verilmemektedir.
2. Bu kaynaklar argüman tanımlama, diyagram oluşturma, geçerlilik, sağlamlık, doğruluk tabloları, temel önerme mantığı ve safsata gibi standart konuları öğretmektedir. Ancak, bu metinlerin çoğu, batı geleneğinin dışından malzeme için herhangi bir referans veya kaynaktan bahsetmemenin yanında bunları da öğretim müfredatına dâhil etmezler.
3. Batı temelli bu sistemde yetişenlerde; Sokrates, Aristoteles, Bacon, Nietzsche, Dewey, Shaw, Paul, Elder gibi batılı düşünürlerin mantık ve eleştirel düşünmenin gelişimine katkıda bulunduğu, batılı olmayan hiçbir düşünürün ise söyleyecek sözü olmadığı izlenimini var.
4. Batılı olmayan filozofların mantık ve kritik-analitik düşünmeyle ilgili konularda söyleyecek hiçbir şeyleri olmadığı doğru olmadığı ortadadır.
5. İslam-Arap felsefesi, Çin felsefesi ve Hint felsefesi gibi batılı olmayan geleneklerden birçok sistematik ve ekol kritik ve analitik düşünmeye katkı sunmaktadır.

Bu çalışmada klasik Hint Felsefesi ve Mantığı incelenerek Kritik ve Analitik Düşünmeyi içeren bilgilere ve örneklere yer verilecektir.

2. Antik Hint Örneğinde Tartışma ve Eleştirel Düşünme: Kral Milinda için Sorular

Ganeri, Hint Mantığı (Indian Logic) [9] isimli kitabında antik Hint geleneğinden tartışma ve eleştirel düşünmenin var olduğu bir diyalogu alıntılımaktadır: Milinda-panha (Kral Milinda için Sorular) [4]:

Milinda: Muhterem efendim, benimle tekrar tartışır mısınız?

Nagasena: Majesteleri bir bilgin olarak tartışacaksa (vada) peki, ama bir kral olarak tartışacaksanız, hayır.

Milinda: Bilginler nasıl tartışıyor?

Nagasena: Bilginler bir meseleyi birbirleriyle tartıştıklarında, bir sona erme, bir çözülme olur, biri ya da diğeri hatalı çıkar ve sonra hatasını kabul eder; ayrımlar ve zıtlıklar belli olur; ve yine de bununla kızmazlar. Ey Kral, bilginler böyle tartışırlar.

Milinda: Peki krallar nasıl tartışır?

Nagasena: Bir kral, Majesteleri, bir meseleyi tartıştığında ve bir noktayı ileri sürdüğünde, eğer biri bu noktada ondan farklı olursa, "O adama şöyle şöyle bir ceza verin!" Diyerek onu cezalandırmaya meyillidir. Majesteleri, krallar böyle tartışır.

Milinda: Tamam. Bir kral olarak değil, bir bilgin olarak tartışacağım.

Burada bilginlerin **tartışma/akıl yürütme metodolojisinin** "vada" olarak tanımlandığı dikkati çekmektedir.

3. Nyāya-Sutra

Bu ve bundan sonraki bölümlerdeki bilgiler ağırlıklı olarak Dasti ve Phillips [10] ile Vaidya [4] nin çalışmalarından derlenmiştir. 1913 ila 2017 arasında yapılan başlıca çalışmalar Sanskritçe 'den İngilizceye çevrilmiş halde veya doğrudan İngilizce kaynaklar olarak referans bölümünde [11-21] verilmiştir.

Genellikle "**mantık**" olarak tercüme edilen Sanskritçe **nyāya** kelimesi "akıl yürütme kuralı" veya "akıl yürütme yöntemi" anlamına gelir. Bu adı taşıyan klasik Hint felsefesi okulundan metinler, **biliş**, **akıl yürütme** ve **rasyonel tartışmayı** yöneten normlarla ilgilidir. Nyāya okulundan yapılan seçmelerin bu çevirisi, erken dönem yorumlarından alıntılarla birlikte, onun temel metni olan Nyāya-sūtra'ya (MS 150 civarı) odaklanır. Hem Hint felsefi düşüncesinin en iyilerinden bazılarını temsil eden hem de Hint felsefesi ve entelektüel kültürü üzerine derslere entegre edilebilecek erişilebilir bir metin olarak görülmektedir [10].

Eleştirel akıl yürütmeyle ulaşılan bir dizi birbirine bağlı görüş ve argüman, en eski Nyāya metni olan Nyāya-sūtra'nın kendisinde sunulur. "Düşüncede kaybolmayı" öneren bir sıfatla da atıfta bulunulan Gautama'ya (MS 150) atfedilir. Gautama "ayaklarına bakan" manasında Akşapāda lakabıyla anılır. Nyāya-sūtra da 528 sūtrada, epistemoloji ve felsefi yöntem, mantık ve eleştirel akıl yürütmeye vurgu yaparak tüm felsefe dünyasını kapsar. Gautama (MS 150-Sözlü) olarak

aktarılan sūtralar Vātsyāyana (MS 450) Sanskritçe yazılı hale getirilmiştir [20]. Nyāya: Vedic (Veda) geleneğinin temsilcisi olup, 15 okuldan biri olarak bilinmektedir. Budist, Jainist vb. inançlar Nyāya'ya muhaliftir. Nyāya kelimesi "doğru muhakeme" anlamına gelir ve genellikle "mantık" kısaltmasıyla çevrilir.

Sokratik yönetime çok benzeyen "varsayımsal akıl yürütme" (**tarka**), anlaşmazlıkların hakemi olarak konumlandırılır. Bu sayede bir rakibin görüşlerinin yanlış olduğu tespit edilir. Ancak böyle bir akıl yürütme, kendi başına bir şeyi bilmemizi sağlayamaz. Bir bilgi kaynağı olan bir **pramāṇa** varlığı üzerine kurulmalıdır. Böylece Nyāya, felsefi dayanaklarını desteklemek için tekrar tekrar bilgi kaynaklarına ve "**varsayımsal akıl yürütmeye**" döner.

Gelenekten bir örnek Nyāya derin benlik (**ātman**) vurgusu yaparken aksine Budist argümanları buna karşı çıkar. Niye? Bunun bir nedeni, böyle bir benliği kuran uygun şekilde oluşturulmuş çıkarımların olmasıdır. Çıkarım meşru bir bilgi kaynağı olduğundan, iyi biçimlendirildiği sürece sonuçları bağlayıcıdır. Ancak Budistler, kişinin "akış teorisini" desteklemek için karşı çıkarımlarda bulunurlar ve Nyāya filozofları Budist teorisine saldırmak için tarka'ya başvururlar.

Hint felsefi tartışmasının çoğu, tartışmalı iddiaları desteklemek için ortaya konan çıkarımların meşruiyetinin dikkatli, eleştirel bir incelemesi olarak çerçevelenebilir ve hem mantık - meşru çıkarımsal kalıpların incelenmesi - hem de daha genel olarak felsefi argüman, Nyāya'nın pramāṇa'sına ve tarka metodolojisine yerleşiktir.

3.1. Aristo ve Gautama Mantığının Karşılaştırması

ARISTO	GAUTAMA
Ana Öncül: Bütün insanlar ölümlüdür.	Tez: Tepede ateş var.
Küçük Öncül: Sokrates bir insandır.	Sebepl/İşaret: Duman yüzünden.
Sonuç: Sokrates ölümlüdür	Kural/Örnekler: Dumanın olduğu her yerde yangın vardır (tıpkı mutfakta olduğu gibi).
	Uygulama: Bu böyle bir durumdur, yani tepede yangının yaydığı duman vardır.
	Sonuç: Bu nedenle tepede ateş vardır.

Her iki akıl yürütme metodu da güçlü özelliklere sahip olsa da; Aristo öznelere Gautama ise konumlandırmaya yönelik odaklanma göstermektedir. Ayrıca, Gautama'nın takip ettiği yolun daha detaylı ve sayıca daha fazla basit çıkarımların bileşkesi olduğu kanaatine varılmıştır.

3.2. Hakikat ve İşleri Doğru Yapmak

- Bir birey neden ilk etapta hakikati ve "işleri doğru yapmak" ile ilgilenmelidir? Nyāya'daki standart bir tema, gerçekliğin doğru anlaşılmasının etkili bir şekilde hareket etmenin bir ön koşulu olduğudur; **Eylemdeki başarı, bilissel başarıya bağlıdır**. Bu, Vātsyāyana'nın yorumunun açılış satırlarında vurgulanır:

- “Bir nesne bir **bilgi kaynağı (pramāna)** aracılığıyla kavrandığında, hedefe yönelik başarılı faaliyetlerde bulunmak mümkün hale gelir. Dolayısıyla bir bilgi kaynağı **faydalıdır (arthavat)**. Bir bilgi kaynağı olmadan, bir nesnenin etkili bir bilişi olmaz. Böyle bir biliş olmadan, başarılı bir eylem olmazdı. (Yorum 1.1.1)”

3.3 Nyāya-Sūtra da Bilgi Kaynakları ve Araştırma

- Tüm bilimler, tüm amaca yönelik eylemler ve aslında tüm canlı varlıkların uzlaşmaları, bilgi kaynaklarının bulgularına bağlıdır. (Yorum 4.2.29)
- Bilinmeyen bir şeyi neden araştırırsınlar ki? Çünkü “olduğu bilinen bir nesneden kaçınırım, veya takip ederim ya da ona karşı kayıtsız kalırım” diye düşünür. Dolayısıyla bir şeyi olduğu gibi bilmenin amacı, ondan kaçınmayı, onu takip etmeyi veya ona kayıtsız kalmayı belirlemektir. Sistematik incelemenin amacı budur. (Yorum 1.1.32)

3.4 Nyāya-Sūtra Bilişsel Başarıda 4 Hedef

Vātsyāyana'ya göre, klasik Hindu kültürünün dört hedefi bilişsel başarıya dayanmaktadır:

- Sağduyu/Doğruluk (**dharma**),
- Refah/Zenginlik,
- Zevk/Letafet/Rıza ve
- Kurtuluş

bilgi kaynaklarının ve nesnelere kavranması yoluyla ilerler. (Yorum 2.1.20)

3.5 Nyāya-Sūtrada Kritik Düşünme

- Nyāya'nın Vātsyāyana'dan itibaren bir sistem olarak **benlik anlayışı**, iyi yaşamın anahtar bileşenlerinden biri olan eleştirel düşünme dediğimiz şeye benzer şekilde titiz, bilinçli akıl yürütme için araçlar sağlamasıdır.

3.6 Klasik Hint Mantığında Eleştirel Akıl Yürütme

- Vātsyāyana, Nyāya'yı **ānvīkṣikī**, "**eleştirel akıl yürütme**", tıp ve devlet idaresi üzerine eski metinlerde bahsedilen dört "bilim"den veya entelektüel disiplinden biri ile eşitler. Bu kaynaklarda ānvīkṣikī siyasi, etik ve dini konulardaki anlaşmazlıkları çözmeye odaklanmıştır.
- Mahābhārata'da, “Büyük Hint Destanı”nda ānvīkṣikī, pratik olduğu kadar zor teorik problemleri çözme yeteneği ile ilişkilendirilir.
- Tartışmalı veya şüpheli temel sorular üzerinde rasyonel müzakereye odaklanır.

- Vātsyāyana, ortak deneyim ve güvenilir tanıklığın bulgularından yola çıkıp sistematik sorgulama yoluyla bunları yansıttığı gerçeğine dikkat çeker.
- Vātsyāyana, tüm Nyāya felsefi yöntemini “bir konunun bilgi kaynakları aracılığıyla araştırılması” olarak özetler (Yorum 1.1.1). Uddyotakara [21], "En iyi akıl yürütme, bilgi kaynakları bir şeyin kurulmasında toplu olarak kullanıldığında ortaya çıkar. . . çünkü bu kişinin konunun doğruluğunu gösterir" (1.1.1)

4. Sūtralar

Bu bölümde kritik ve analitik düşünmeye yönelik sutralardan seçilmiş başlıklar sunulmuştur:

4.1 Bilgi Kaynakları

- 1.1.3: Bilgi kaynakları algı, çıkarım, analogi ve tanıklıktır.
- 1.1.4: Algısal bilgi, duyu yetisi ile nesne arasındaki bağlantıdan doğar, dile bağlı değildir, yanılmaz ve kesindir.
- 1.1.5: Sonraki, önceki algıya bağlı olan ve üç yönlü olan çıkarsamadır: önceki bir şeyden, sonraki bir şeyden ve ortak bir özelliğin deneyimi yoluyla.
- 1.1.6: Analogi, tanıdık bir şeyle benzerlik yoluyla bilgi üretir.
- 1.1.7: Tanıklık, güvenilir bir otorite tarafından verilen talimattır.
- 1.1.8: Bu tür tanıklık iki çeşittir, çünkü iki tür nesnesi vardır: deneyimlenen (bu dünyada) ve deneyimlenmeyen (bu dünyada).

4.2 Şüphe ve Felsefi Yöntem

- 1.1.23: Şüphe, belirli bir şey hakkında ayrıntılara ihtiyaç duyan bilinçli farkındalıktır. (1) ortak özelliklerin bilinmesinden, (2) ayırt edici özelliklerin bilinmesinden, (3) ihtilaftan, (4) deneyim tarafından belirlenmemekten ve (5) deneyim eksikliğinden dolayı belirlenmemekten üretilir.
- 1.1.40: **Tarka**, kesin olarak bilinmeyen bir şey hakkında gerçeği bilmek için bilgi kaynaklarıyla tutarlı olanı göz önünde bulundurarak ilerleyen akıl yürütmedir.
- 1.1.41: Kesinlik (**nirṇaya**), alternatifler hakkında müzakere yoluyla, tezlerin ve karşı tezlerin araştırılması yoluyla bir şeyin belirlenmesidir.

4.2 Gerçeğin Savunmasında

- 4.2.26: (Rakip:) Ama idrak yoluyla şeyleri yakından incelediğimizde, ipleri ayırdığımızda kumaş bulamadığımız gibi, gerçek nesnelere de bulamıyoruz.
- 4.2.27: (Cevap:) Bu bir sebep değil çünkü kendi kendini yok ediyor.
- 4.2.28: (Cevap devam:) Nesnelere, bir bütün olarak deneyimlenir, çünkü bir bütün, kendi parçalarını içinde barındırır.
- 4.2.29: (Cevap devam:) Nesnelere bilgi kaynakları aracılığıyla kurulduğu için argümanınız da başarısız oluyor.
- 4.2.30: (Cevap devam:) Ve bilgi kaynaklarının (**pramāṇa**) imkan ve imkânsızlığından dolayı.

4.2 Benlik

- 1.1.10: Benlik için çıkarımsal işaretler arzu, isteksizlik, çaba, zevk, acı ve bilgidir.
- 3.1.1: Aynı nesneyi görme ve dokunma yoluyla kavradığı için bedenden ve duyu organlarından ayrı bir benlik vardır.
- 3.1.2: İtiraz: Bu yanlıştır. (Bedenden ve duyu organlarından ayrı bir benlik yoktur) çünkü duyu organları kendi uygun içerikleriyle sınırlıdır.
- 3.1.3: (Cevap:) Duyu organlarının kendi uygun içerikleriyle sınırlandırılması, bir benliğin varlığını varsaymak için bir nedendir - bu nedenle, benliğin varlığına itiraz edilmez.

4.2 Madde ve Nedensellik

- 1.1.9: Benlik, beden, duyu melekeleri, nesnelere (duyuların), biliş, zihin (**manas**, “iç organ”), amaçlı eylem, kusur, yeniden doğuş, eylemin meyvesi, ıstırap ve nihai mutluluk bilginin nesnelere.
- 4.1.38: Hayır, (anti-realist konum savunulamaz) çünkü var olan şeylerin **doğal bir doğası (sva- bhāva)** olduğu kanıtlanmıştır.
- 2.1.33: (İtiraz:) Bileşik bütün hakkında henüz kanıtlanmayı bekleyen bir şüphe var.
- 2.1.34: (Cevap:) Bileşik bütün kabul edilmezse hiçbir şeyin bilgisi olmaz.
- 2.1.35: (Cevap devam ediyor:) Ve tutmak ve çekmek mümkün olduğu için parçalardan öte birleşik bir bütün vardır.

4.2 Tanrı

- 4.1.19: İnsan eyleminin bazen meyve vermediğini gördüğümüz için Tanrı yeterli nedendir.
- 4.1.20: Hayır, bu yanlış, çünkü insan eyleminin yokluğunda meyve verilmiyor.
- 4.1.21: Bu da iyi bir neden değil, çünkü meyve verme Tanrı tarafından gerçekleştirilir.

4.2 Doğru ve İyi

- 1.1.1: Bilgi kaynakları, bilgi nesnelere, şüphe, güdü, örnek, kabul edilen konum, çıkarımsal bileşenler, varsayımsal akıl yürütme, kesinlik, hakikat için tartışma, tartışma, yıkıcı tartışma, sahte ispatlar, ikirciklilik, yanıltıcı itirazlar ve klişeler: **Bunların bilgisi ile amaç, en yüksek iyiye ulaşmaktır.**
- 1.1.2: Acı, yeniden doğuş, aktivite, ahlaksızlık ve yanlış anlayış ters sıra ile sonuncudan başa doğru ortadan kaldırıldığında, **nihai mutluluk (apavarga)** ulaşılır.

4.2 Tartışma

- 1.2.1: Resmi bir ispatın beş bileşenini kullanmak, tezleri ve karşı tezleri ele almak, **hakikat için tartışmak (vāda)**, kabul edilen görüşlerle çelişmeden, bilgi kaynakları ve varsayımsal akıl yürütme yoluyla kanıtlanma ve çürütme meselesidir.
- 1.2.2: **Tartışma (jalpa)**, vāda için daha önce açıklananları içerir, ancak aynı zamanda müphemlik, yanıltıcı itirazlar ve klişeler yoluyla kanıtlanma ve çürütmede vardır.

- 1.2.3: Bir karşı tez oluşturma çabası olmadığında, bu **yıkıcı bir tartışma (vitaṇḍā)** haline gelir.
- 1.1.32: **Önerme (pratijñā)**, **akıl (hetu)**, **örnekleme (udāharaṇa)**, **uygulama (upanaya)** ve **sonuç (nigamana)** çıkarımsal bileşenlerdir, (**avayava**).
- 1.1.33: Önerme (**pratijñā**) **kanıtlanacak özellikten (sādhya)** bahseder.
- 1.1.34: Akıl (hetu), destekleyici bir örnekle **benzerlikten kanıtlanacak** bir özellik oluşturur.
- 1.1.35: Farklılıktan aynı şekilde oluşturulur.

4.2 Anlama Hataları/Çarpık Anlayış

- 5.2.1: (A) Önermeyi ihlal etme, (B) önermeyi değiştirme, (C) önermeyle çelişme, (D) önermeyi geri alma, (E) ispatı değiştirme, (F) ilgisizlik, (G) saçmalık, (H) Anlaşılmazlık, (I) Tutarsız konuşma, (J) Düzensizlik, (K) Eksiklik, (L) Fazlalık, (M) Tekrar, (N) Kayıt Yapamama, (O) Cevap Verememe, (P) Dikkat Dağımlığı, (S) kaçınma, (R) tu quoque (iki yanlış bir doğru etmez), (S) kınanabilir olanı görmezden gelme, (T) kınanamayanı kınama, (U) kabul edilen görüşlerle tutarsızlık ve (V)sahte bir fikir ileri sürme (**nigraha-sthāna**)

Sonuç

Kritik ve analitik düşünmenin kökleri ve gelişimi itibari ile Batı'ya ait bir kavram olduğu düşüncesi bir yanılısamadır. Her ne kadar yaşadığımız post-modern çağda, istihdam ve kişisel gelişim süreçlerinde Batı kaynaklı düşünme eğilim ve beceri ölçekleri yaygın olarak kullanılması söz konusu olsa ve Batılı üniversite kaynaklarında kritik/analitik düşünme müfredatlarında yalnızca Batı dünyasının çalışmalarına yer verilse dahi, kritik/analitik düşünmenin yalnızca Batı'ya has olmadığı, Doğu kültürünün de Klasik Hint Mantığı okulu örneğinde olduğu gibi önemli katkılar ve yöntem sunduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmada yalnızca Nyāya-Sutra lar üzerinde inceleme yapılmış ve çalışmaya konu tezin doğruluğu sağlanmıştır. Oldukça zengin, derin ve detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Kritik-analitik düşünmenin evrensel olarak öğretiminde ve ek olarak evrensel insani değerlerin de test sorularında yer alarak testlerin yeniden ölçeklendirilmesinde Batı düşünme esaslı kaynakların yanı sıra Doğu düşüncesinde yer alan kaynaklara yer verilmesi zenginlik sunacaktır. Bundan sonraki süreçte, Kritik-Analitik Düşünme metodunun İslam (Arap, Türk, İran, Malay coğrafyalarında), Çin, Moğol ve Japon medeniyetlerinde varlığının teori ve uygulamaları ile ortaya konulması önerilmektedir.

Kaynakça

- [1] Wikipedia. (15.4.2022). Sokrates. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sokrates>
- [2] Wikipedia. (15.4.2022). Aristoteles. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Aristoteles>
- [3] Elder, P. ve Paul, R. (2022). *İyi Düşün İyi Yaşa 30 Günde Kritik Düşünme* (Editör N.N. Makaracı, Çevirenler M.Makaracı, S. Yüksel, Ş. Bülbül, Z.Türkmen, N.N.Makaracı). Server Yayıncılık.
- [4] Vaidya, A. J. (2017). Does critical thinking and logic education have a Western bias? The case of the Nyāya School of Classical Indian Philosophy. *Journal of Philosophy of Education*, 51(1), 132-160.

- [5] Dünya Ekonomik Forumu. (2020). *The Future of Jobs Report*. (Report 2020). <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020>
- [6] Bağcı, M. (2019, Nisan 22). *Hadis tenkidi*. <https://musabagci.tr.gg/Hadis-Tenkidi-Nedir-f.htm>
- [7] Dođan, M. (1994). Tenkid ve eleştiri kelimeleri için bkz. *Temel Büyük Türkçe Szlk*.
- [8] Makaracı, M. (2021, December 4-5). *A Test Proposal to Measure Critical-Analytical Thinking Dispositions* [Paper presentation]. ISCAT 2021: Online, Türkiye.
- [9] Ganeri, J. (2004) *Indian Logic*, in: D. Gabbay and J. Woods (eds.) *Handbook of the History of Logic Vol. 1*. (Amsterdam, Netherlands, Elsevier B. V. Publishing)
- [10] Dasti, M. & Phillips, S. (2017). *The Nyāya-sūtra: Selections with Early Commentaries*. Indianapolis: Hackett Publishing.
- [11] Bhattacharyya, S. (2010). Development of Nyāya Philosophy and Its Social Context. Vol. 3, part 2 of *History of Science, Philosophy, and Culture in Indian Civilization*, General editor D. P. Chattopadhyaya. New Delhi: Centre for Studies in Civilizations, 2010.
- [12] Dasgupta, S. (1963). *A History of Indian Philosophy*. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- [13] Ganeri, J. (2001). *Philosophy in Classical India: The Proper Work of Reason*. London; New York: Routledge.
- [14] Junankar, N. S. (2004). *Gautama: The Nyāya Philosophy*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1978. Daya Krishna, *The Nyāyasūtras: A New Commentary on an Old Text*. Delhi: Sri Satguru Publications.
- [15] Matilal, B. K. (1977). *Nyāya-Vaiśeṣika. A History of Indian Literature*. Vol. 6, Fasc. 2. Edited by Jan Gonda. Weisbaden: Otto Harrassowitz.
- [16] Perrett, R. (2016). *An Introduction to Indian Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [17] Potter, K.H. (1977) ed., *Encyclopedia of Indian Philosophies*. Vol. 2. Nyāya-Vaiśeṣika. Delhi: Motilal Banarsidass.
- [18] Sharma, R. S. (2015). *India's Ancient Past*. New Delhi: Oxford University Press.
- [19] Vidyabhusana, S. C. (1913). *The Nyāya Sūtras of Gotama*. Originally published 1913. (Accessed April 22, 2022.) <https://archive.org/details/TheNyayaSutrasOfGotama>.
- [20] Gautama. (1997). *NyS. Nyāya-sūtra*. Ed. A. Thakur. *Gautamīyanyāyadarśana with Bhāṣya of Vātsyāyana. Nyāya-caturgranthikā*, vol. 1. New Delhi: Indian Council of Philosophical Research.
- [21] Uddyotakara.(1997) *NyV. Nyāya-vārttika*. Ed. A. Thakur. 1997. *Nyāyabhāṣyavārttika. Nyāyacaturgranthikā*, vol. 2. New Delhi: Indian Council of Philosophical Research.